

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipúzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XXI

Enero-Junio, 1963

ELIZETAKO ARTE BERRIAZ

Ez dakit arte berri izena zenbait zuzentasunez erabili ditekean. Benetako artea beti baita berria. "Ertia ez da iñoiz gelditzen", esan du Oteiza-k. Berritzen doa, erreka ura bezala, ta ez da orregatik oraingo erreka orain ordu betekoa baiño berriago. Dena dela, nolabait entenitu bear dugu elkar, eta esaera au korrientea den ezkerero, artu egingo dut. Denok dakigu gutxi gora behera zer adierazten dugun arte berri izenburuarekin-ta. Gaia, berriz, luzetxoa litzakealako arte berri guztiaz jardutea, elizetakoari bakarrik lotuko natzaio.

Azkeneko bolaran eliza asko altxatu da bazterretan. Espaiñian bertan, ezin esan diteke gaur 1959-an nire adiskide Yon Ulazia-k idazten zuena (1), ta Aguilar-ek akusatzten duen oskurantismua ere zerbait argitua da, noski. Ez bear ainbat, baiña tira, zerbait ba-da: ba-dirudi goizalde sumatekeala. Euskalerrian polliki ari zaigu sartzen.

Eta batez ere guretzat, errijende xehean ikusten dugu baietz, arte berria arima barrenera sartzen zaiola, euri lodi ta maltso bat lurrera lez. Ez du, edo kasik ez du, arte berri esanaren kontrako prejuizio gaitz eritizkorik. Makiña bat aldiz entzun dugu, Arantzazu-ko basilika

(1) "Españi-koak (eliza berriak) nun dira?... Azkenengo gudaketa ezkerero nazio au lengo era zarretara biurto zaigula dirudi. Eleiza berri bat aurkitu gabe" pasa omen dezakegu lurralde onen geografía gutzia. Gaur, alare, ez dut uste ainbeste esan ditekeanik.

edo gurutze berri torturatu orietakoren bat ikustean, baserritar naiz langille obrero zenbaitek amilki esatea: nik ez dakit arte gauza aundirik, baiña niri au gustatu egiten zait. Ta onela itzegitean, gusto utsa baiño zerbait mamitsuagorik azaltzen dute. Izan ere, artea bere sakontasunean ulertzeko —esan dezagun berriz Oteiza-rekin— profesiozko ezikuntza bear da. Baiña erti lanak ba-du ezikuntzarekin beste erlazorik. Ertiak, aurrean egoteaz bakarrik ere, gizartea eragin egiten du. Aurreko Oteiza-ren itzok *Yakin*-en II-garren zenbakian irakur ditezke.

Prolema berau, alegia, arteak izpirituan sortzen duen giro edo “izpiritu berri” aren zertzea (artea izpirituaren kreazioa den bezala ta orixe delako) zalaparta temoso ta grifiatsu baten argudioak birrintzeko zeregiña eztenean berealaxe adieraz ditekete. Beraz, au ba-ditekeana dudatu gabarik, ba al den ikustera pasatuko gera.

Senti berriaren estetika berria?

Izan dira denporak, eta ba-dira lekuak eta jendarteak, artea derriigor figuratiboa, irudizkoa nai luketenak. Besterik ezin irentsi dute. Alare, ezin esan liteke figuratiboa adimenaren neurri bat dugunik, au da, arteak arte izateko imajiñazkoa izan bear ko duela.

Gizarte baten adimenak eta sentiak berdin berdin eraman lezaketekite gizarte au arte irudi gabea sortzera. Onek ez luke noski signifikatuko arte au naturaleza gabea litzakeanik, alako arterik ez baita, Adimenak eta sentiak, d'Ors-ekin esateko “pentsatzen duen begiak”, edo naturaleza estetikoak naturalezara ixurtzen baitu artista. Izadia edo naturaleza, apropos illundu nai izan denean ere —ta au da askoren kasua— argitasun guztiarekin agertzen zaigu arte lanean.

Or dago artea, bearbada artistak naturaleza kopiatu egin duelako gutxi-asko —ta ez da meritu makala— edo ta artistak aren gaiñetik salto eginik, meta-fisika egin duelako: meritu galantagoa. Oteiza-k bere arteaz esan duena guk edozein artez berri tu genezake, sentidu berean ezpada ere: “Daukadana izadia da, palta zaidana ez da izadia”.

Gure eskulturagillea metafisika langillea da, berak bere burua xorrotx definitu duenez. Birrindu egiten du izadia, birrindu ta apurtu. Izadiaren “kontra” doa bere artearekin. Baiña or dago beti izadia, bere aurrean, birrinduta ala birrindu gabe egon. Ezpazio naturalean ustutzen du izpiritua, an jartzen du izate-bizilekua. Txiki-txiki birrinduta bederik, azpienean, ozta ozta agure baten umetako oroitza-pen bigun edo lauso, azpienean beti naturaleza. Utsunea bera, edo ezpazio utsa —dagoeneko esan dezagun betea, artistaren gogoak betea— kreazio bat da bera ere. Beraz, naturaleza, ta naturalezak eragiña.

Lanaren buruan, aldizkoa ta aldi gabea elkar egokitzean, izaera astratoa, ideiakorra daukagu esku artean. Arte-lan bat, alde batetik naturalezaz gaiñetikoa, ta estetikan aparteko balioa duena bestetik, Auxe dugu pontua, oneraxe nai nuen allegatu. Arte berri oro astrato izan ez arren, askotan arte berri ta arte astrato nahastu egiten ditugun ezker. Edo bestela, maiz, astrato deitzen delako sasigotiko ta erromaniko tankerako ez dedin edozer. Arkitektura berria ere, zeinai arkitektura astratoa ez balitz-edo bezala.

Au guztia, arte berri astrato ta arkitektura berezi au, edo berdin figura puskatu duen pintura ta arkitektura larrugorriko raso, ez ote dira gaurko sentiaren espresioa?

Arte astratoaren deskomunioa. Onespina.

Aguilar dominikoak idatzi du deabruak sekulako tranpa makurra bota digula... ta alajaiñetan, bertan arrapatu, elemento alenak! Au da, arte erlijioso bakarra gotikoa, geienez erromanikoa, dela sinis-terazi digu.

Egia, katedral gotiko oriek kondairaren momentu bateko obra txalogarriak dira. Bikaiñak, bikaiñak. Péguy edo Claudel-ek maite zituztenak, Oteizak (permititua bekit bein berriro izendatzea eskulturaragille ta artista au, Oteiza etxeko giro dugu Arantzazun ta) billatzen duen utsune erlijiosozko kabia iriki bigundu zutenak (2). Gores dezagun luzaro. Baiña Erdi-Aroa joana da, ta joanak joan. Gaur, berriz, geure aldian kokatzea dagokigu, aiek aienean egin zuten moduan, edo iltzea; ots, arte ordez askatasuna galdurik kopia txiro eskasean jardutea. Artea egitea, ordea, sortzea da, kreaizio jardun sakratua. Artea geure arima arimaren frutu —“salbabide ta sakramentu”— ezpada, arima gabeko arte izango da. Faltsoa, ta faltsoa delako, ez-arte.

Ikusi dezagun astratoak ba ote duen prexixoko gaurkotasan ori. Beintzat, astratoa delako beste gabe oi den bezain alaiki bazterreratu ez baiño, erlijioaren naiz liturgiaren kontraktzat kondenatu gabe, aurrenik, katekumeno zintzo al den, bataia ote genezakean ikusten saiatuko gera.

Ta, zergatik itxi bear zaizkio arte astratoari elizako atea? Arte bada, —eta ba-da, ez da dudarik— zer falta zaio kristau izateko?

(2) Alare Oteiza-k naturalistaegi aurkitzen du gotikoa, jainkotasunik gabea. Ona emen bere itzak: “Su naturaleza excesivamente naturalista, cargada en la anécdota, debilitada para el hombre de hoy, pasada en su naturaleza estructural, en su trascendencia objetiva”. Lehentxeago oiñarri jainkotasungabetu ta gizonezkoegian jeiki zela dio. Ikusi “Interpretación Estética de la Estatuaria Megalítica Americana”, Apéndice C. lehenbiziko banaketa: Sobre lo divino en el arte religioso.

Galdetzeak ere parregarrikeria dirudi (arte berri guztia “astrato ta antfiguratibo” dela esatea bezainbat). Izan ere, arte astratoa, ta astratoena, urte pillatxo bat ba-dela majo elizaraturik daukagu: musikarekin!

Kontrariotasunezko iritzi onen iturburua uste dut zerean atzeman genezakeala: elizako arteak (erretabloak omen zirelako) teologia katolikoaren “summula” edo bilduma antzeko zerbait izan bear lukeelako teorian. Ta onelako erretabloen esplikazioa, ain zuzen, oker batetik sortua dugu: onelako obrak, benetako kristau sentimentua ta izpiritu-bizitza egiazkoa, liturgiaren teologia sentidua (Elkargoaren oparian argitua) galdu ala sortu ziren. Kristauak ez sakrifizioa ta ez elizkizunak ulertzen etzituztenean. Ezjakiñaren erremedio. Eta gaur, naiz gauza askorik ez ikasi kristau erriak, aientzat izan zezakean sentidua ere ustu zaigula aitortu bear guk. Aietako elizaetan berdin aurkitzen dugu Roldan-en eriotza errepresentatzen duen eskultura-grupo bat: zer irakas zezakean, gaur Zegama-ko elizan dagoen Zumalakarregi-ren antzean? Zaldun kristauaren ideala? Ta ori elizan, propio sakrifizioaren mai-inguruan erakustekoa al dugu ala? Egi-egiaz, iñoizko sentidu posible orrek emendatua dirudi gaur. Irakatsi ez baiño distraitu egin egitenago baigaituzte aldare ondoko trasteriak. Gaiñera, Erdi-Aroan orrela bazen elizaren asiera urteetan etzen, ta ez bakarrik txirotasun arrazoiengatik. Gero ere, eskulturak ba-zirenean, kanpoan jartzen zituzten edo “superestruttura” apaindurizat, ez ge-roago lain toki printzipaletan, elizaren muiña beraiek bailiran. (P. Capellade.)

Lezio bat irakastea ez baiño izpirituaren espresioa balitz, berriz, arte erlijiosoaren egitekoa —edozein arterena— astratoak ez du figuratiboaren aldean zer lotsaturik. Ikustamen bat egin duenak, edo erretrato ta plano on batzuek ikus ditzanak, errez igar dezake Guillaume Gillet-ek egindako, Royan-go Notre Dame eliza berriaren, arkupeetako illun-argi gozo mistikoa, edo ta Audincourt-eko bitral egile Bazaine-ren ispirazioa. Baita bereganatu ere. Astratoak ba-du gaitasuna, bai, ta ez nolanaikoa, erlijio giro egoki aproposa prestatzeko.

Arte kristaua.

Ez litzake erreza izango —ta segur aski eziña—, dena dela ez erreza, arte kristauak dituen berezitasunak seiñalatzea: “(Arte) erlijiosorako ez dago estilo berezirik... Ez baitago arte-lan bati erlijio espresiorik ezartzeko arau berezirik, egon”. (Jacques Maritain. *Art et Scholastique*.) Obra au ez da erlijiosoa, esan ditekana da kasu zeatz batzuetan; edo aldrebes beste iñoiz, erlijiosoa da, esango genuke. Fra Ange-

lico-ri, edozer gauza pintatuko lukeelarik, eta bere koadroa munduko azkeneko bazter zulo batean topatuta ere, zerbait entenitu batek laister antzemango lioke, arte erlijioso dela. Beste batzueri, ostera, gai erlijioso ezagutu arren ba-deritza batek ezen kolore ta abarreatatik, ez dela oso giro erlijiosoa pintura artakoa. Izan ere, “koadroa, leoi bat, emakume bat, edozein kontu baiño lehenago ordena jakin baten arabera elkar-moldatutako kolorez jantzitako azal laua da”. (Maurice Denis.) Ta berdin, pintura kristauak, gai erlijiosoaren aurretik nola-baiteko kondizio seiñalatu gaitzak bearko ditu konplitu: arte izatea beñiepein, gero...

Gogoan artzekoa auxe: arte astratoa elizarako egokia dela esanik, ez baigenuke oso-osorik, ta nolanaikoa izan, onetsi litekeanik baiezutuko.

Askotan entzuten da alako nobela zoragarria dela, edo bestelako filma guztiz jatorra ta ez dakit nungo sariak ere ba-dituela irabazita, Ikusten duzu, irakurtzen duzu, ta zera, ez diozu arte izpirik iñundik gozatuko. Gai azukrezko bigun merkea, “komerzinoa”, ta kito aren meritoak.

Astratoa eroso dela ametitu ezkeru, ez al da figuratiboa baiño kategoria kaskarragokoa? Ez ote da besterik ezin denean erabiltzeko? Arantzazu-ko absidea pintatzen ari zen bitartean Lucio Muñoz-ek konferentzia bat egin zuen. Artan, norbaitek galdera auxe egin zion. Bai besteak azkar erantzun ere: prolemak, orrela prantatzen bada, ez dauka sentidurik batere. Artista bat izan diteke modu batean bestea berean baiño trebeago, ez arte ta ez eskola bat, *berez*.

Eta azkenik, ez ote dugu astratoa gaurkotasun geiagokoa gero? Ez nuke esango baietzik, ain zuzen aurreko galderari eman zaion erantzunagatik. Ezin ukatua, geure sustrai metafisikoa billatu bear dugula da, Agiña-ko kromletxaren artistak artan “la intraestatu —almario— su intrahistoria” sortu zuela dion Oteiza-k irakatsi digunez. Geure izaera larrutu, geure geurea artu, ez orain bosteun urtekoa, ura galanta izan zen aitzakitan, geurea artu ta arte-lanean gauzatu, ori da gaur-eguneko artearen zeregiña. Ta ori, nork egin dezake —ta nola— artistak berak ezik? Eman dezaigun, bada, artistari bear duen askatasuna (3).

(3) Arte berria moda soilla ez dena, profetak ere agertzen digute, derrigorrak eraginda laister agertuko zela iragartzen zutenak, alegia. Claudel poetak, ia 1919-an abixatu zuen, egun batetik bestera abiatuko zela arte berri autentikoago bat irartzar-tzen, “agerpen sentikorraren imitatzearekin asper eginda, azkenean, kausaen eta tipoen mundu azkengabean” sartzeko. Au, autentikotasun au da arte berriaren bo-rondatea.

Apropos jarri dut orrelaxe: Ronchamp eta puntu legorra, Arantzazu, berriz, puntu tantoak darizkiola. Ronchamp egiña baitago. Arantzazu oraino bidean doakigu, ta zatar litekealarik.

Eliza bi oetzaz nai nuke zerbait jardun, bata arkitekturaren alde-tik, eta pinturarenetik bestea (¿tanta estatua anunciada y muerta / me condenan?... mi apagada estatua! Jorge de Oteiza: Androcanto y Sigo) biok arte berriaren frutu gozo juzga ditzakegunez.

Ronchamp-ek etzuen pasaizo suertekoa izan Yon Ulazia nire adiskidearen eskuetan. "Ez du au liturji-zaletasunak sortu. Eleiz izenaren orde z museo izena ezarri dezaiokegu. Ikusmira diranentzat egiña dirudi. (Yakin, 9.)

Adam-Tessier eskulturagilleak oso bestela deritza. Esan baitu onek Ronchamp-eko kapera kristau arkitekturak iñoiz jo duen gailur gorrengeneraño gorets genezakeala, katedralik onenekin berdindu. Eta Le Corbusier bere egilleaz ez dago dudarik gaur-eguneko arkitekto gorengoena dela, "bakarra". Manessier artista konbertitua ere etzai-gu kaskarretan gelditu, Ronchamp "la plus grande réussite actuelle" dugula aitortzean...

Egun artan, Le Corbusier arkitektoak zerbait berezi somatzen zuen biotzondoan, Ronchamp-eko tontorrean zegoela. Ledeur kalonjeak an kapera bat egingo ote zukean eskeiñi zionean ezezkoarekin erantzun zuen. Baiña gaur, emen, toki onen zera misteriotu paregabeak ikara bigun bat erne dio arimaren barne muiñetan. Ta papel mutur batean, zirriborro zirkin batzuek markatu ditu.

Gero, illabete luzeetan etzen geiago artaz arduratu. Azpitik, ordea, Ronchamp-eko inpresioaren ur apala lanean ari zitzaion, goxo-goxo, argitarako irtenbide bat zulatzen. Ta egun batean... dapa: argia. Momentu au ez du Aita Cocagnac dominikoak motel eritzi. Ulaziak, Ronchamp-en kritika egin ostean, urrengo puntuan ain zuzen, Coutourier eta Régamey dominikoen arte berriaren aldeko prestutasuna goresten du. Ba, Aita Coutourier-en jarraitzaille dugun Cocagnac-ek, "moment de plénitude" kalifikatzen du arkitektoaren asmamenean Ronchamp piztu zen unea (4). Ta ez ori bakarrik: naturazgainekotasuna egozten dio, galanki egotzi. Alare, marka guztiak pasatzen ditugu, aipatutako

(4) Coutourier-ek berak, arte berriaren krisia analizatzen zuenean, alare obra gutxi batzuek ba-dauzkagula bikain jatorrak esatean, ez ote du pentsatu Ronchamp-eko kapera? Arte-lan umotu oek "guztiz indibidualak" direla baitio, ta ain zuzen Menessier-ek orixe berbera esan zuen Ronchamp-ek, eta beste ainbeste Francis Poulenc-ek Le Corbusier Ronchamp-en arkitektoaz.

Régamey ta Coutourier-ek zuzendu izandako L'Art Sacré illeroko aldizkaria, orain Cocognac-en eskuetan, oso osorik Ronchamp-eko kaperari buruz eginda ikusten dugunean.

Ba-da liturgia giroa, bestetik, Ronchamp-en. "Ixiltasun tokia sortu nai izan dut", dio Le Corbusier-ek inaurgurazio egunean. Eta Meza Nagusia lehenengoz kantatu zutenekoaz, argitasun au azaltzen digu aurreneko illaran zegoen arkitekto berak: "Momentu artan oartu nintzan zenbateraino egokitzen ziren elkarrekin espazioa ta beronen eginkizuna".

Erromesak, asieran, kaperaren forma txit libreekin txundituta gelditzen ziren, noski. Batzuek naiago zuketen oi direnetako kaperatxoa, ta tristuraz artu zuten berri au. Orain berriz, Ronchamp mundu guztiaren estimazioan dago, ta batez ere erromesenean. Ikusi dutelako, an, billatzen dutena irixten dutela: lirisimoa edo... Jainkoa.

Arantzazu.

Arantzazu-ko absideaz dexente esan da gure artean. Nik egin nezakeana baiño obeki gaiñera. Alare, permitituko zait orain artekoerri nik ere nire partetik zertxobait eranstea. Ronchamp arkitekturaren bezala (ta bitraletan Audincourt) Arantzazu arte berriak pinturan —pintura muralean— lorturiko bere buruaren egiztapen borobillenetakotzat eman genezake-ta.

Jakiña denez, Arantzazu-ko absidearen pintaketa Lucio Muñoz madrildar pintatzaile gazteak burutu digu, Joaquín Ramo ta Julio López, pintatzailea ta eskulturagillea bat banan, laguntzaile zituela. Ta etzen jolas lana, gero: bere 600 metro Koadrokin Europa-ko muralik aundiena zen estali bearrekoa. Esan, errez esaten da.

Lucio beraren argitaratu gabeko Memoriatik artuko ditut zenbait testo. Bertan argitzen digu pintatzaile onek, Arantzazurako, arte astratoak figuratiboak ez bezalako soluzioa presenta zezakeala. Egoki askoa, ta ez asko moduzko "pastitxe" kaskal sistriña.

Asieran duda-mudan omen zegoen Lucio, konkursora presentatu ala ez. Gauza ote zen bere moduari ukazio itsusia emateke —bere askatasunari eutsiaz— alako lanik egiteko? Arantzazu-ko parajeak deliberatu zizkion zalantza guztiak: "ango mundua, izan ere, ain da aundiki poetikoa, ain misterioitsua ta erlijiotasun ixil sakonekoa, ze berealaxe konprenitu nuen jator egokitzen zitzaioala nik oi dudan lanegiteko espresio moduari". Geroago, berriz idatziko du: "batez ere, autentikotasuna zen premiazkoena". Orretarako bidea, artearen betiko bidea zuen (Muñoz-ek bein eta berriz askotan esaten du bere modua ez dela berria): "Estetika pertsonala ta denporakoa". Antxi-

ñako trasteak metodo bearrez gureganatzeko barrabaskeria ezin kometatu genezake. Ezta antigualeko erretablo gaur zentzugabe lirakeanik berritu ere. Parajearen eta denporaren elkar loturako ponttu bixkorraren txinparta bear dugu atzeman. Ari bizi eman: "poema" bat sortu, krazia, Arte izan dedin au dena.

Erljioaren aldetik "arte-lan erlijiosoari, kristauontzat elizak adierazten duen izpiritu barnetasuna indartzea dagokio, erreztasunak ematea fededunari gogoaren pake ta inguratzen duen bizitzaren misterioetarako". Au lortzeko, sinboloak autatu zituen Lucio-k, ez irudiak. Sinboloak, arrazoi guztiarekin (5). Onela ipuia bazterrera erreusatzan da "fededuna ez distraitzeko ta aren barrunbe barneratzea ez trabatzeko". "Ama Birjiña sentitzeko giroa" sortu nai zuen, ikusteko baiño obeki. Ta ze arrazoia daukan gero Lucio-k! Elizan berak dion ixiltasuna bear dugu, ta begion ixiltasuna ez belarriena baiño gutxiago.

Orain, or daukagu Arantzazu, nekearen ta arerio batzuen etsaitasun malapartatua gorabehera. Ba-da oraino nun zer egin: aldarrea, elizatari edo nartex, kamarina, Oteiza-ren sarrerako estatuak eta (?). Baiña ori gabe, ez da konprenitzen nola zatartzen den ain eragabeki, alako tiesto, lore ta gaiñerakoez noizean bein. Ezin entenu dugu nundiko demonio prejituren konformidade misteriozkorik izan dezaketen direlako oriek, naiz absidearen manerarekin naiz elizako arkitektura edo zoruko olen kolorearekin, edo beste basilikako edozerekin. Mozart-en ondoan Wagner entzuteari baiño taju geiagorik etzaio ikusten. Orobat, aldareko kandeleroak eta, aldare berria jarri ordukoxe desterratuko dituztela pentsatzen dugu.

Bukatzeko Jorge Oteiza-ren frase bat (barkazioa eskatzen diogu baldin emen esandakoez enteraturik, aren estetika gaizki ulertu diogula ikus baleza): "Gaur egun, arte kristauaren etorkizuna arte berriarenarekin berdindua dagoela uste dugu".

JOSE AZURMENDI.

(5) "Sinboloak... izpiritu bizitzaren mamian daude... Sinboloaren bitartezko pentsatzea giza izanaren izatekoa bertakoa dugu. Sinboloek, ezagutzearen beste edozein mediotan galduko lirakean errealidadearen zenbait alderdi —eta sakonenak— argitzen dizkigute... Mircea Eliade, Images et symboles, itzaurrean.